

Дуса К. Л.

ПУТІВНИК ВАЦЛАВА ЧЕХОВСЬКОГО “KIJÓW I JEHO RAMIĄTKI” ЯК ПРИКЛАД ПРЕДСТАВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ МІСЦЬ ПАМ’ЯТІ У КИЄВІ¹

Путівник Вацлава Чеховського був першим польськомовним путівником по Києву. У статті ми розглядаємо цей путівник як джерело, на якому можна відстежити такі тенденції зрізу століть, як захоплення модерністю і прогресом у розбудові міст, а також як унікальну спробу сконструювати перелік місць Києва, важливих для поляків.

Ключові слова: путівник, модерність, Київ, місця пам’яті.

Жанр путівника, який з’явився ще за доби античності, популяризувався у XVIII ст., коли подорожі вперше стали масовим явищем, а у XIX ст. пережив справжній розквіт по всьому світу [8]. Путівники, представляючи читачеві описи різних міст і місцевостей, створюють дивовижний ефект віртуальної присутності там, де людина ще ніколи не була. Так що, врешті, у мандрівника, який приїхав до місця призначення, виникає відчуття своєрідного дежа-вю. У цій статті заявлено одну з функцій путівників – представляти, а часом навіть і створювати місця, важливі для певної етнічної громади певного міста на прикладі польських місць пам’яті у Києві.

Польська громада складала одну з найчисленніших етнічних груп Києва XIX ст. Відповідно, було багато місць, важливих для повсякденного існування цієї громади, місць, пов’язаних з її історією, знаковими фігурами. Своєрідний підсумок життя польської громади у XIX ст. можна знайти на сторінках путівника Вацлава Чеховського “Kijów i jego ramiątki”, який у 1901 р. був опублікований видавництвом Леона Ідзіковського [1].

Вже на перших сторінках книги читачеві пояснюють, чому виникла необхідність написати цей путівник, який є не просто путівником, а науковим дослідженням давнього і сучасного Києва. У вступі окреслено читацьку аудиторію, яка зацікавиться цією працею, – серед читачів будуть «туристи і не-туристи», адже книга створює інтерес також і через статистичні дані й примітки, у ній зібрані [1, с. xii].

Не дивно, що в другій половині XIX ст. в умовах зростання мобільності населення в Російській імперії, тут розквітає видання путівників. Але у виданні путівника польською мовою

також був сенс. Його автор зазначає, що до цього часу було зроблено лише одну спробу видати щось схоже на польськомовний путівник по Києву. Видання під назвою “Malownicze album Kijowa z szczegółowym opisem miasta przez Kamilla de Bellier” побачило світ у Варшаві у 1861 р. Однак проект не було завершено: встигли видати лише два томи, що містили нарис історії Києва і побіжні описи кількох старожитностей: Золотих воріт, Аскольдової могили і Хрещатика. Тексти супроводжувалися тринадцятьма ілюстраціями. Польськомовний читач міг також здобути інформацію про Київ зі статті Е. Руліковського у географічному словнику, але в ній нічого не згадувалося про сучасне місто і його пам’ятки. Таким чином, путівник Вацлава Чеховського мав стати першим польськомовним путівником, у якому містилася б інформація і про саме місто, і про його історію, і про його соціальне і культурне життя, з особливим наголосом на польській складовій в історії і тогочасному житті Києва.

Путівники

Путівників по Києву на початок XX ст. налічувалося вже кілька десятків. Здебільшого це були путівники, написані за одним зразком: на початку – нарис історії міста, а далі – перехід від розповіді про одну пам’ятку до розповіді про іншу; як правило, відправним пунктом таких розповідей є або Старе місто, або Києво-Печерська лавра. З опису останньої, зазвичай, починаються путівники, призначені для прочан, які становлять окрему категорію. Саме серед цієї категорії путівників знаходимо абсолютного лідера за кількістю перевидань: «Указатель святинь и священных достопримечательностей Киева, как в самом городе,

¹ Статтю підготовано за фінансової підтримки Польського Інституту у м. Києві.

так і в його окрестностях для паломників, посещающих святыя места киевские». Цей путівник, вперше виданий друкарнею Києво-Печерської лаври у 1850 р., регулярно перевидавався до 1898 р. (загалом 10 перевидань).

Найпопулярнішим серед «практичних путівників», орієнтованих не лише на прочан, став «Путеводитель по Киеву» В. Д. Бублика, якщо судити за кількістю перевидань, яких від часу першого видання у 1888 р. по останнє у 1906 р. нараховувалося сім. У вступній частині автор пояснює, що вихід перевидань продиктовано необхідністю вносити правки і додавати нову інформацію [2, с. ii]. Але якби книга не була затребуваною, не було б потреби вносити уточнення. Популярність путівника Бублика можна пояснити і зручним кишеньковим форматом, і наявністю практичних рекомендацій гостям міста, і великою кількістю світлин з видами Києва, і компактно зібраною корисною довідковою інформацією з адресами в кінці книги. Проте основна частина путівника не вирізняється ані вишуканістю стилю викладу, ані наявністю продуманих маршрутів.

На початку путівника Бублика міститься корисна інформація для відвідувачів: час прибуття потягів, пароплавів і диліжансів до Києва, рекомендації щодо якості готелів і вмебльованих кімнат, ресторанів, кондитерських і пивниць, згадки про телеграф, адресний стіл, інструкції щодо користування трамваєм (із зазначенням цін за проїзд), перелік у місті розваг тощо.

Безпосередньо «путівникову» частину автор традиційно починає з історичного екскурсу, втім, не обтяженого деталями. Історичний нарис у цьому путівнику є частиною так званих «загальних відомостей» про місто. Окрім історії міста у відомостях містяться розділи про географічне становище, топографію, клімат, площу міста, адміністративний поділ, населення, санітарні умови, бюджет, опис водойм і довідка про міський герб.

Основну ж частину путівника Бублика складає опис пам'яток, які можна оглянути в Києві. Як вже зазначалось, автор не намагається організувати інформацію для зручності туриста, натомість просто групує пам'ятки за категоріями. Починає зі «святинь і старожитностей», де першими зазначено Києво-Печерську Лавру, собор св. Софії, Михайлівський монастир тощо. Поряд з православними святинями Бублик згадує і католицький костел св. Олександра, і лютеранську церкву. За святинями слідують старожитності, до яких, в першу чергу, зараховуються пам'ятники («історичні та інші»). Бублик один за одним монотонно описує київські пам'ятники і пам'ятки: св. Володимиру, Богдану Хмельниць-

кому, Миколі I, Золоті ворота, фонтан Самсон тощо. Місця, варті візиту, очевидно, вишикувані за певною ієрархією значимості, тому першими згадуються Києво-Печерська лавра і Софійський собор, пам'ятники св. Володимиру і Богдану Хмельницькому. Причому автор не переймається, в який спосіб буде організовано відвідини пам'яток – це вже турбота туриста.

Наступні категорії більше нагадують реєстр об'єктів, наявних у місті: казенні й громадські будівлі, сади, мости і, нарешті, околиці. Можна припустити, що ця безпосередня невибагливість в організації матеріалу, її певна довідниковість також стали частиною рецепту успіху даного видання. Далі ми ще повернемося до відомостей, вміщених у путівнику Бублика, коли йтиметься про польську тематику.

Повертаючись до «Kijów i jego pamiątki» і порівнюючи його з іншими путівниками, що виходили приблизно у той же час, можна зауважити, що путівник Чеховського помітно вирізняється і за структурою, і за змістом від більшості з них. Мабуть, найближче за підходом до організації матеріалу стоятиме «Иллюстрированный путеводитель по г. Киеву» Богуславського [3]. Як Чеховський, так і Богуславський випишують маршрути, орієнтуючись на потенційного туриста, який бажає ознайомитися з містом. На відміну від більш менш нейтральних у судженнях путівників на зразок путівника Бублика, Чеховський і Богуславський регулярно висловлюють свої критичні судження щодо міських об'єктів, їхнього вигляду, умов утримання, а також ефективності діяльності міського самоврядування тощо.

Туризм усе ще був доволі новим явищем. На відміну від індивідуальної подорожі, яка існувала з давніх-давен, початок туристичних, що визначалися комерціалізацією і завчасною організацією, пов'язують з діяльністю англійця Томаса Кука в середині XIX ст. Основною метою туристичної подорожі є відпочинок від роботи, пошук задоволень, іноді супроводжуваний ненав'язливою інформацією про місця, які відвідує турист. Вже в кінці 1850-х рр. явище шириться Російською імперією [6; 7]. Путівник стає невід'ємною частиною туристичної подорожі, а турист є основним споживачем путівникової літератури.

Чеховський і Богуславський, дбаючи про туристів, пропонують планувати подорожі містом за кількома зручними маршрутами. Показово, що в такому разі відправним пунктом цих маршрутів є Хрещатик. Це й логічно, адже на цій вулиці знаходиться найбільше готелів, звідки туристи розпочинатимуть свої прогулянки. Для Чеховського важливо починати з Хрещатика ще й тому, що це,

на його думку, найбільш модерна вулиця, а він намагається представити Київ як сучасне місто.

Щоправда, далі маршрути вимальовуються дещо по-різному. Якщо Богуславський проводить мандрівника до Царської площі і пропонує йому оглядати місто, їдучи в трамваї аж до Великої Васильківської і далі до костелу св. Миколая і Байкового цвинтаря, то Чеховський очікує, що його читач вирушить Хрещатиком пішки, звертаючи увагу чи не на кожну будівлю, але за першим разом доводить його тільки до площі Богдана Хмельницького (Бесарабки). Пізніше він ще запропонує проїхатися трамваєм уздовж Великої Васильківської, але включити цю подорож в окремий маршрут під назвою «Либідь».

Дуже схоже Богуславський і Чеховський розплановують прогулянку Старим містом, зупиняючись на однакових пам'ятках. Обом авторам надзвичайно важливо висловлювати власні естетичні судження, культивуючи добрий смак публіки.

Модерне місто

Наприкінці XIX ст. модернізація стала прапором, на який орієнтувались європейські країни. Вона позначала розрив з традицією, традиційним суспільним устроєм, традиційними процесами виробництва, навіть з традиційним масовим світоглядом. Модернізація тісно пов'язана і впливає з іншого концепту – прогресу, що з'явився за доби Просвітництва. Тож модерна доба орієнтується на майбутнє, на поступ вперед і вгору, на «покращення». Інше питання, що вкладається в уявлення про «покращення» [4; 5].

Показово, що вступна частина до путівника завершується таким пасажем: «Тож іди, книжечка, у світ і здобувай собі визнання і симпатію читачів, шир серед них славу старого, а ще більше нового Києва» [1, с. xviii]. Нагадаємо, що серед аргументів на користь написання нового путівника був і такий, що жодне із попередніх видань не зверталось до представлення Києва модерним містом. А тому тема модернізаційних процесів у місті є однією з центральних і лейтмотивом проходить по всьому тексту путівника.

Путівник "Kijów i jego pamiątki" пропонує читачеві доволі чітку картину того, що вкладалося в уявлення про модернізоване сучасне місто на перетині XIX і XX ст. Недаремно основну частину свого путівника Вацлав Чеховський розпочинає зі знайомства саме з тими об'єктами, які роблять Київ модерним містом.

Чи не на першому за значенням місці для визнання міста модерним, на думку автора путівника, є розвиток освітніх і наукових закладів. Саме

про них в першу чергу і повідомляють читачеві. Не в усякому місті держави, зазначає Чеховський, знайдеться стільки навчально-наукових закладів, серед яких: Духовна академія, Університет, Політехнічний інститут, загальна кількість слухачів яких налічує близько 3400. Також автор згадує про значну кількість середніх навчальних закладів (16), які функціонують у Києві, – це і чоловічі й жіночі гімназії, і кадетський корпус, і реальні училища, і ремісничі училища, і семінарія тощо. Окрім того, у Києві є ще близько 125 інших навчальних закладів: гімназій і прогімназій, технічних і фельдшерських шкіл тощо. А ще ж є приватні молодші школи і дитсадки [1, с. 60].

Далі Чеховський переходить до огляду київських бібліотек, читалень і друкарень. В цьому питанні автор дотримується доволі оптимістичних поглядів: не зважаючи на мізерну кількість бібліотек, адже у місті є лишень одна публічна бібліотека, дві інші – університетська і духовної академії закриті для публіки, а у читальнях більшість книг – це белетристика і російські періодичні видання, в уявленні Чеховського навіть це виглядає як визначне досягнення Києва. Ситуація з періодичними виданнями дещо краща – згадується 32 різні видання найрізноманітнішого спрямування – від щоденних газет і до спеціалізованих видань цукроварів, офтальмологів і релігійних газет, що виходять у місті, а також видання наукових товариств. Діяльність 22 київських друкарень також захоплює Вацлава Чеховського саме тому, що їхня продукція забезпечувала не лише потреби у науковій і художній літературі, а й у спеціальній: виходила велика кількість друкованих видань для цукроварень, залізниць і державних установ [1, с. 60–61].

Потім Чеховський робить огляд культурного життя Києва, згадуючи про театри і літні майданчики для вистав, а також клуби, де проводяться культурні заходи, і лекційну залу для народної просвіти.

Проте найбільше уваги і захоплення автора викликають ті ознаки модернізації, що демонструють поступ технічного прогресу та індустріалізації. Як представляє Чеховський, було чимало підстав говорити про технічний прогрес у Києві. По-перше, він привертає увагу до вуличного освітлення, розповідаючи про те, що у 1870 р. було укладено контракт про забезпечення газового освітлення київських вулиць. Натомість, на момент написання путівника у місті налічувалося лише 1500 ліхтарів, що, зважаючи на загальну кількість і довжину київських вулиць, було надзвичайно мало. Проте, зазначає Чеховський, у місті в 1890 р. проведено електрику. Щоправда,

темпи електрифікації ще повільніші, ніж проведення газового освітлення: на момент написання путівника електричне освітлення встановлено у міському театрі, поставлено 17 ліхтарів на Хрещатику, і оскільки «Київ любить елегантність», незважаючи на дорожнечу, електрику провели ще й у деякі крамниці на Хрещатику, у публічні заклади та окремі приватні оселі. Вулиці, яким не пощастило бути розташованими у центрі, задовольняються газовим освітленням: чим далі від центру – то темніше [1, с. 66–68].

Ще одним благом, яким, дякуючи Струве, можуть користуватися мешканці модерного міста, є водогін. Автор путівника детально розповідає читачеві про функціонування водогону, про місце розташування очисних станцій, про хімічний склад води тощо. Для цього путівника, в принципі, є характерною велика кількість технічних подробиць, що підкреслює і науковість, і сучасність підходу автора. Не менше технічних деталей міститься в описі міської каналізації, яка також є новим явищем для міста [1, с. 68–70, 74].

І нарешті, увагу читача звертають на київський трамвай. Вацлав Чеховський змальовує всі перипетії, пов'язані з історією запровадження трамваю: довгий час тривало обговорення проблем, які могли б виникнути з трамваями на кінській тязі, адже коням було б надзвичайно важко долати київські схили, і вартість утримання таких трамваїв навряд чи окупила б себе. На щастя, поки тривали перемовини, виникла альтернатива запровадження трамваю на електричній тязі. Тож автор із захопленням описує принцип роботи електричного трамваю, розповідає про київські маршрути і про вартість утримання цього транспорту [1, с. 71–73].

Не даремно після такого вступу перший маршрут, яким Чеховський пропонує своїм читачам вирушити новим містом, – уздовж Хрещатики з яскравими ліхтарями, трамвайними коліями, сучасними будівлями і модними крамницями. Проте ми далі рухатимемось нашим власним маршрутом, «прокопаним» крізь путівник Чеховського, в якому шукатимемо звернення до польських тем, пов'язаних з життям міста.

Польські місця

Автор має чимало засобів звернення до польської тематики, яка у путівнику, хоч і не представляється центральною (навіпаки, залишається дещо прихованою), є не менш важливою, ніж тема модерності. Таких приводів у авторів є декілька, і ми поступово розглянемо кожен: це згадки про польські сюжети у нарисі історії міс-

та, польську складову населення у демографічному нарисі, а також міські об'єкти, важливі для польської частини населення міста.

В історичному нарисі автор доволі коротко зупиняється на «польському періоді» історії Києва: у півтори сторінки він вкладає, в основному, інформацію про татарські набіги і розквіт міського самоврядування й торгівлі. Далі згадується про те, що ще за правління Павла I мовою судочинства лишалася польська. Після невиразної згадки про 1831 р. йдеться про те, що у 1861 р. було здійснено перепис польської шляхти, від представників якої вимагали доказів шляхетства. Тож протягом чотирьох з половиною років майже 64000 осіб, які не довели шляхетності свого роду, було приписано до міщанського стану [1, с. 15–16, 19–20].

Чеховський привертає увагу до подальшого процесу русифікації і подає пасаж з книги 1896 р. «Київ і університет св. Володимира за Імператора Миколи I», де йдеться про те, що русифікація стала відповіддю на попереднє спольщення краю, адже поляки нібито посідали всі ключові урядові посади, через що проблемою було почути російську мову. Через це католиків більше не допускали до поліцейської служби і вчителювання [1, с. 20]. Правдивість цього пасажу викликала сумніви у автора путівника, адже не було подано ані дати, ані прикладів описуваних процесів.

В кінці історичного нарису Чеховський подає періодизацію історії Києва, характеризуючи період 1830–1870-х рр. як час, коли поляків усунуто від активного громадського життя міста.

До польської проблематики автор повертається у підрозділі, де йдеться про демографічну ситуацію у місті. Подаючи офіційну статистику, за якою населення розбито на категорії за віросповіданням, де католики загальною кількістю 35 552 особи посідають друге місце після православних, автор скаржиться, що такі дані не відображають етнічного складу населення. Чеховський, між іншим, зазначає, що католики віддавна населяють Київ, але тільки після 1870 р. було зафіксовано небачений стрибок у збільшенні кількості католиків у місті (на 287 %!). Цей стрибок він пов'язує з розвитком торгівлі і промисловості у Києві, оскільки поляки прибували сюди, щоб стати управителями цукроварень, агентами з продажу автомобілів, адвокатами, лікарями, аптекарями, приєднатися до лав інтелігенції [1, с. 52–53].

Зважаючи на інші етнічні групи, що складають населення Києва, Чеховський ще раз згадає про долю поляків, коли говоритиме, що німці ставали частиною викладацького складу університету. Прямо не називаючи поляків, він очевидно натякає на них, вказуючи на те, що німці тут

з'являються тоді, коли від активної участі в суспільному житті усувається інша «частина київського населення» [1, с. 53].

Після представлення польської складової серед населення Києва Чеховський буде повертатися до польських сюжетів у частині, присвяченій пам'яткам. Нерідко розповідь про ту чи іншу історичну пам'ятку чи район міста автор використовуватиме як привід звернутися до польських сюжетів, пов'язаних або з історією, або з життям польської громади Києва.

Найяскравішим прикладом такого звернення, звісно, буде представлення Золотої брами. Починає автор з доволі короткого введення до історії самої пам'ятки, де згадується припущення проф. Петрова щодо часу зведення, розповідається про руйнування і спроби законсервувати браму наприкінці XVIII ст., відкриття й укріплення руїн за наказом Миколи I у 1832 р., далі йде надзвичайно детальне звернення до історії XI ст., а саме змалювання конфлікту між Ярославом і Святополком, до якого був залучений польський король Болеслав Хоробрий.

Кульмінацією розповіді є епізод про втечу Ярослава до Новгороду і урочистий в'їзд Болеслава до Києва 14 червня 1018 р. Минаючи Золоту браму, король нібито вдарив по ній мечем (подарунком імператора Священної Римської імперії Оттона III) з такою силою, що той надщербився. Відтоді легендарний меч отримав назву «Щербець». Щоправда, далі Чеховський «деміфологізує» цю історію, спираючись на дослідження вже згаданого Петрова, за підрахунками якого Золота брама з'явилася не раніше 1037 р., а отже, Болеслав аж ніяк не міг в'їхати до міста саме через неї. Можливо, припускає автор, це була якась інша брама, що вела до первинного князівського граду [1, с. 143–146]. Тут важливо зазначити, що у жодному іншому київському путівнику в контексті розповіді про Золоту браму не згадується легенда про меч Болеслава Хороброго.

В іншому ключі, але з не меншим захопленням Чеховський пише про костел св. Олександра. Починає свою оповідь доволі неоднозначно:

«На пагорбі, що здіймається над Хрещатиком і Подолом, видний з усіх частин міста, стоїть католицький костел. Дуже потворний ззовні і, за словом проф. Тарновського, є карикатурою водночас на собор св. Петра і на Пантеон з низьким куполом, незграбною колонадою і двома вежами. <...> Всередині костел є доволі гарним. Округлий, доволі охайний і чисто прибраний» [1, с. 100].

Як бачимо, опис цей не позбавлений естетичних суджень про потворне і прекрасне, покликане виховувати гарний смак у читача-туриста. Хоча в

даному випадку не зовсім зрозуміло, що саме робить зовнішній вигляд костелу «потворним»: поєднання низького купола з колонадою чи невдала спроба поєднати знамениті зразки для слідування (собору св. Петра з Пантеоном)? Натомість «гарність» внутрішнього простору досить прозоро визначена ознаками гармонійності й охайності.

Проте основну оповідь про костел св. Олександра Чеховський будує не навколо розповіді про його вигляд, не такою вже важливою виявляється інформація про те, в якій ніші яку мадонну розташовано, натомість центральною є історія про польську громаду Києва (і ця тема буде виринати у путівнику ще не раз).

Для початку автор робить короткий історичний екскурс на самий початок XIX ст., коли католики Києва тулились у маленькій дерев'яній каплиці на Печерську. Проте така ситуація не надто гнітила громаду і як пояснює Чеховський, була в дусі тих вільнодумних часів, часів «Вольтера і безвір'я», коли костели були не дуже потрібні. Але вже у 1814 р. ситуація змінилась, і під час візиту Олександра I до Києва представники київської шляхти вирішили вшанувати пам'ять про цей візит збиранням коштів на заснування католицького костелу. Вже за рік за наказом Олександра I під забудову громада отримала землю, ідеально розташовану на перетині Печерська, Подолу і Старого міста.

Далі Чеховський вдається до роздумів про те, чи можна відстежити тяглість у використанні цієї землі польською громадою. Він згадує, що на цьому місці нібито знаходилась Ляська слобода. І, вже поринаючи у море фантазій, припускає, що, можливо, саме тут знаходився один з чотирьох католицьких костелів, про які згадував єпископ Верещинський. Щоб відчуті ступінь фантастичності таких припущень, варто додати, що всі ті костели були знищені ще у XII ст.

Далі йдеться про збирання коштів і будівництво костелу. Автор детально розписує церемонію закладення першого каменя, яка відбулася 31 серпня 1817 р.: згадує тих, хто проводив церемонію, перераховує всіх почесних гостей з усіма їхніми регаліями. Зауважимо, що Чеховський має смак до опису подібних пишних церемоній і надзвичайно полюбає перераховувати шанованих запрошених. Отож оповідка про церемонію, пов'язану з закладенням костелу св. Олександра, не є унікальною для путівника. Незважаючи на пишність церемонії, безпосереднім її результатом стало зведення невеликої каплиці, яка простояла на тому місці досить тривалий час, адже зведення костелу тривало болісно довго – аж 25 років (при тому, що дерев'яна каплиця на Печерську на той

час вже згоріла). Проблема полягала у зборі пожертв на будівництво [1, с. 101–102].

Цю історію про перипетії, з якими зіткнулася католицька громада, збираючи кошти на костел, Чеховський використовує як привід звернутися до біографії одного з активних членів громади, Антонія Савицького (завдяки великій пожертві якого, нарешті, вдалося завершити зведення костелу). Зрештою, ключовим питанням для Чеховського лишилося, чи побачив один з основних фундаторів костелу св. Олександра завершену роботу: в одних спогадах стверджувалося, що побачив, в інших – що ні. Цю частину путівника автор завершує на моралізаторській і критичній ноті: громада могла б за стільки років вшанувати пам'ять Антонія Савицького бодай табличкою з його іменем, проте, бідкається Чеховський, «київські поляки є невдячними і мають коротку пам'ять» [1, с. 104].

Перш ніж перейти до розгляду інших пам'яток, хочу звернути вашу увагу на статті про костел св. Олександра в інших путівниках. Наприклад, у путівнику Бублика значної уваги приділено зовнішньому вигляду костелу: тут згадується кількість колон, загальні розміри будівлі, також зазначається, що костел «не відрізняється ані красою, ані правильністю форм», що є наслідком втрати креслень. Так само як і Чеховський, Бублик вважає, що всередині храм гарніший, ніж назовні. Проте показово, що до історії зведення костелу автор цього популярного путівника ставить надзвичайно недбало, від видання до видання кочують розбіжності у датах: так, згідно з путівником Бублика, закладено костел у 1871 р. (замість 1817), а завершено у 1742 (замість очевидного 1842) [2, с. 112–113].

У путівнику Богуславського також повторюється історія про присвяту костелу імператору Олександру I, про довгий процес збирання коштів, втрату початкових рисунків і креслень (за якими це, нібито, мало бути щось величне, а от новий проект, на думку автора, не був навіть стильним). Проте Богуславський виявився вибагливішим у судженнях про вигляд костелу: йому він також не подобається («не вражає ані величчю, ані красою, ані пишністю»), але у критиці він іде далі, зазначаючи: «Не вражає величчю і середина костелу. Він просторий, досить світлий та й все» [3, с. 27]. Як бачимо, представлення костелу св. Олександра в путівнику Чеховського помітно відрізняється від інших путівників.

Логічним буде одразу звернутися до представлення другого київського костелу св. Миколая, який на час написання путівника ще будувався. Проте це не завадило Вацлаву Чеховсько-

му приділити костелу цілих вісім сторінок путівника. Як і у випадку з розповіддю про костел св. Олександра, розповідь про другий костел також будується навколо історій, пов'язаних з життям польської громади Києва.

Поза тим, оповідь починається з пояснення, звідки виникла ідея звести ще один костел. Чеховський викладає версію, згідно з якою ініціатором ідеї був сам обер-прокурор Синоду Костянтин Победоносцев, який у 1895 р. визнав, що для такого великого міста, як Київ, одного костелу замало: за наявності 25000 католиків костел св. Олександра вмщував лише 1200–1500 осіб. Протягом наступних двох років тривало обговорення питання про новий костел у київського губернатора і Міської Думі. Водночас намагалися вирішити, де знайти місце для побудови храму, адже в центрі міста вільних ділянок, які могли б вмістити таку велику споруду, вже не лишилося. Прокоп Залеський згадав про ділянку неподалік центру, де знаходились дров'яні склади. Збір коштів, як і у випадку з костелом св. Олександра повністю лягав на католицьку громаду міста. Проте дозвіл на будівництво костелу отримують тільки у 1898 р. (автор пов'язує це зі зміною генерал-губернатора: новопризначений Драгоміров з більшою готовністю пішов назустріч католикам міста).

Далі Чеховський береться розповідати про збори комітету, про його членів і голову Леоніда Яновського, про конкурс проектів костелу. З трьох представлених ескізів проектів комісія відібрала ескіз Воловського як такий, що відповідав потребам міста. Саме цей проект передали на опрацювання Городецькому. Замальовки планованого зовнішнього вигляду подаються на цілій розворот через кілька сторінок. Автор же тим часом дістається своєї улюбленої теми – опису церемонії урочистого закладення першого каменя, яка відбулася 8 серпня 1899 р., і доповідає читачеві про кількість запрошених, ким були почесні гості, як виглядав намет, де проходила церемонія, тощо [1, с. 236–242]. Оскільки на час публікації путівника костел усе ще будувався, більше про нього, відповідно, нічого не написано.

У незвичному в порівнянні з іншими путівниками ключі Чеховський представляє університет св. Володимира. На відміну від путівників, які зосереджуються на описі архітектурного ансамблю університету і загальноімперського значення цього навчального закладу, Чеховський у своїй звичній манері використовує оповідь про університет як привід звернутися до біографій його польських професорів. Також важливо підкреслити, що ніякий інший путівник у розповіді

про заснування університету не згадує про роль Кременецького ліцею в цій історії.

Звернімо увагу лише на епізоди, в яких Чеховський пов'язує університет св. Володимира з польською тематикою. Для автора важливо розпочати оповідь про заснування університету із згадки про те, що від самого початку він планувався як заміна Віленському університету і Кременецькому ліцею. Далі Чеховський делікатно торкається небезпечного польського питання, згадуючи про те, що основною мовою викладання стала російська і лише дві дисципліни дозволялося викладати польською: релігію для католиків і, власне, польську мову (тонкий натяк на спроби уряду таким чином протидіяти полонізованості краю) [1, с. 166–167].

Проте обійтися без поляків у викладацькому складі не вдалося і перших професорів довелося запрошувати з числа колишніх викладачів Кременецького ліцею. Серед професорів-поляків, які викладали в університеті до середини XIX ст., Чеховський згадує і подає детальні біографії таких осіб: професорів теології Ігнація Головінського і Томаша Добшевича, професора римського права Олександра Міцкевича (брата поета), професора кримінального права Ігнація Даниловича, деканів філософського відділення Стефана Чижевського і Максиміліана Якубовича. Окремо звертається до історії викладання польської мови у перші роки після заснування університету. Фактично, польську мову припинили викладати вже у 1837 р., а протягом тих двох років, коли її викладали, встигли змінити двох професорів. На час переїзду університету у 1842 р. до нової будівлі, зазначає Чеховський, викладачів-поляків вже не лишилося [1, с. 169–174]. І тут варто повернутися до фрази, кинуті автором під час розгляду етнічного складу населення Києва: «Коли в Києві заснували університет, уряд відчув брак освічених людей, яких потребував для надання відповідних посад. Одну частину київського населення було усунуто від участі в публічному житті, зате інша спішно бралася до цієї діяльності» [1, с. 53]. «Одна частина», яку було усунуто, – то поляки, а «інша», яка посіла їхнє місце, – то німці.

Польська тема у зв'язку з університетом постає, коли мова заходить про бібліотеку, яка від початку складалася з польської колекції. Зокрема, там були книги короля Станіслава Понятовського, бібліотеки, конфісковані у приватних осіб (Яблоновських, Олізарів) і монастирів. Університетські кабінети, нумізматичний, зоологічний, палеонтологічний, геологічний і мінералогічний також, в основному, склалися з колекцій, вивезених з Кременецького ліцею [1, с. 176–178]. Зайве гово-

рити, що ні про що подібне в жодному іншому путівнику того часу не згадується.

Автор майже не звертається до польської тематики, коли заводить мову про Київську політехніку. Лише згадуючи про грандіозність задуму (на момент написання Політехніку ще не було добудовано, крім головної будівлі і хімічного павільйону), Чеховський говорить, що в майбутньому на Київську політехніку мають орієнтуватися інші політехніки, в тому числі і Варшавська [1, с. 201].

Значною зупинкою на маршруті під назвою «Либідь» представлено у путівнику Байковий цвинтар. Як і у випадку з Київським університетом, ця мандрівка – привід згадати деяких видатних представників польської громади Києва, похованих на Байковому цвинтарі. Початково читачеві повідомляється, що цвинтар розділено на дві частини: старий і новий, на різних ділянках яких поховані представники трьох християнських деномінацій. Звісно, у фокусі уваги Чеховського – саме католицька частина. Прикметно, що на старому католицькому цвинтарі немає нічого цікавого, лише «дерев'яна каплиця і кілька десятків пам'ятників». Автор пояснює цю ситуацію тим, що між 1800 і 1830 р. католиків зазвичай ховали не на цвинтарі, а у родинних склепах маєтків.

Натомість відсутність історій про цей період повністю компенсується докладними оповідями про тих кількох осіб, що були поховані на цвинтарі після 1830 р. Серед похованих на Байковому Чеховський обирає для ближчого знайомства декількох. Наприклад, Густава Бельке, натураліста з Кам'янець-Подільського, лікаря за освітою, який відзначився своїми роботами в галузі зоології. Також автор згадує про фінансиста Титуса Михайловського і його значний внесок у міжнародну торгівлю збіжжям. Багато уваги приділено професору університету св. Володимира хіміку Ігнацію Фонбергу, який переїхав до Києва внаслідок переведення сюди віленської медичної академії. Проте найдокладніше Чеховський розповідає про Леона Ідзіковського, засновника видавництва і книгарні у Києві (нагадаю, що путівник Чеховського видано саме цим видавництвом). У детальній біографії автор розповідає про те, як Ідзіковський, виходець з Кракова, переїхав до Києва, у зв'язку з чим у 1859 р. виникла ідея започаткувати видавництво (авторів було багато, але хтось мав донести їхні книги до читачів). Ще Чеховський описує, які саме книги публікувалися. Розповідає він також про важкі часи, яких зазнало видавництво після смерті свого засновника у 1865 р., про відродження видавництва після того,

як у 1870-х рр. при ньому було відкрито читальню і започатковано видання нот, яке стало найбільшим і чи не єдиним видавництвом такого стибу у Західних губерніях.

На новому цвинатрі Чеховський також виділяє кількох осіб, достойних уваги читача. Серед них літератор Антоній Марцінковський, автор повістей та історико-етнографічних нарисів, один з співпрацівників київського журналу «Вінець» («Wieniec»), а також публіцист Едвард Пжевуський, автор статей з економічної тематики. Біографії цих осіб, певне, покликані показати активне суспільне життя польської громади Києва у минулому, надихаючи на таку саму активну позицію у теперішньому [1, с. 224–233].

Чеховський не єдиний веде свого читача до Байкового цвинтаря, Богуславський у своєму путівнику також згадує про цвинтар, але у його представленні це ще не «залюднений» відомими особистостями цвинтар. Богуславський називає лише двох осіб, вартих уваги – акторів, один з яких був убитий за скандальних обставин [3, с. 23].

На завершення варто подивитись, як Чеховський будує оповідь про Поділ, де було зосереджене життя міста у «польський» період. Уже підзаголовки дають зрозуміти, що тут сконцентровано найбільшу кількість польських пам'ятних місць. Щоправда, жодного з них на кінець XIX ст. вже не існує (чи не функціонує), тобто мандрівка, запропонована Чеховським, виходить віртуальною.

Читачу пропонується доїхати до Олександрівської площі трамваем. Орієнтиром має стати та частина Подолу, де в колишній будівлі магістрату знаходиться третя гімназія. Неподалік – колишній домініканський костел, де на той час знаходилася церква св. Петра і Павла. Ще одним орієнтиром мав би бути Флорівський монастир, на горі над ним колись стояв замок. В цих межах читач має уявити собі те, чого нині вже не існує: біскупську католицьку кафедру, бернардинський і францисканський монастирі, єзуїтський конвент (теж чомусь зарахований сюди, хоча знаходився віддалік).

Через те, що усе так компактно розташовано, Чеховський використовує це як привід розповісти про історію католицьких костелів Києва. Починає з розлогої оповіді про заснування домініканського монастиря у Києві у першій половині XIII ст., яку він повністю цитує за Скаргою (на 2,5 сторінки) [1, с. 295–296]. Чеховський, певне вважаючи, що голос джерел звучить переконливіше і авторитетніше, ніж його власний, далі продовжує цитувати джерела, які мають довести

давнє коріння католиків у Києві. Тож далі автор подає уривок з постанови князя Олександра від 1411 р., де підтверджуються права домініканців на володіння землями, які нібито були закріплені за ними ще від XIV ст. Після цього Чеховський знову цитує авторитетне джерело – домініканського проповідника XVII ст. Пйотра Розвадовського, який розповідає про переміщення домініканського костела Подолом – найперший, закладений Яцком, був біля самого Дніпра, залишки каміння якого, а також розплавлене олово з даху використовувались для будівництва нового монастиря. Після цього автор бере слово, щоб пояснити читачеві премудрості дислокації монастиря, співвідносячи їх із сучасними йому реаліями: перший костел знаходився при вулиці Борисоглібській, наступний – десь у районі Житнього ринку, і найпізніший – у вже згаданій церкві Петра й Павла. Десь недалеко від монастиря знаходилась і біскупська кафедра, ніби між іншим згадує Чеховський [1, с. 296–297]. І використовує цю згадку як привід звернутися до історії католицької кафедри у Києві.

Починає він дуже здалеку – від версії, за якою біскупство було засновано ще під час короткого перебування у Києві Болеслава Хороброго. Чеховський знову вдається до своєї улюбленої стратегії цитування, щоб підтвердити цю версію. Хоча і зазначає, що російські автори з цим не погоджуються. Далі на п'яти сторінках Чеховський монотонно перелічує імена київських біскупів від XI по XVIII ст., вряди-годи розбавляючи цей біографічний покажчик якоюсь інформацією про діяння біскупів. Варто додати, що подібним чином Чеховський будував розповідь про Київський університет – як привід для звернення до біографій поляків-професорів. Однак у випадку з біскупами йому явно забракло даних для урізноманітнення інформації. Єдиним винятком є біскуп Юзеф Верещинський (1589–1599), який протягом десяти років устиг взяти участь в обороні від татар, провести мирні перемовини між містом і ображеними запорожцями, планував один з походів на Крим, сприяв колонізації земель під Фастовом, побудував там оборонний замок, в якому заснував друкарню [1, с. 299–305].

На цьому Чеховський лишає біскупів і повертається до католицьких костелів Києва цього разу через цитату Боплана про те, що в Києві є чотири костели: кафедральний, домініканців, бернардинів і новий – єзуїтський. Це наводить автора на міркування про те, де і що могло знаходитись і куди простиралися біскупські володіння.

Найкоротше повідомлення стосується монастиря бернардинів, заснованого у 1623 р.десь під Андріївською горою, а вже у 1657 р. знищеному великою пожежею і так і не відновленого [1, с. 306].

Нарешті, остання розповідь стосується єзуїтського конвенту. Чеховський розповідає читачеві, що єзуїти зробили дві спроби обжитися у Києві. Вперше у 1620 р., але не затримались, натомість перемістилися до Фастова. До Києва повернулись у 1632 р., спочатку були сповідниками у бернардинів, а коли захворів проповідник, один з єзуїтів, званий Чеховський (збіг імен), прочитав проповідь про походження св. Духа. Далі Вацлав Чеховський береться переказувати байку про диспут між Чеховським-проповідником і Інокентієм Гізелем. Останній, коли прочув про успіх проповіді Чеховського, покликав його на диспут щодо походження св. Духа. Диспут відбувся у братському колегіумі 8 червня 1648 р. і тривав три дні. Чим все закінчилося читачі так і не дізнаються [1, с. 307–308].

Місцезнаходження конвенту і колегіуму не відоме, говорить Чеховський. І взагалі, в другій половині XVII ст. під час козацьких війн всі костели, окрім домініканського, були знищені. На цій сумній нозі автор завершує подорож «католиць-

кою частиною» Подолу, переходячи до цікавішої сучасної частини – Олександрівської площі.

У підсумку наведемо деякі тенденції щодо структури путівника Вацлава Чеховського. Автора, очевидно, найбільше захоплює тема модерного (сучасного) міста, ніж історія міста за давніх часів. В історичному нарисі значної уваги він приділяє давньоруському періоду і XIX ст. Найбільш «дискримінованим» є період «польсько-литовського панування». Говорячи про ранньомодерний період, Чеховський вдається до розлогіх цитат (хоча в інших частинах залюбки ділиться власними спостереженнями) – мабуть, таким чином підтримує репутацію путівника з «науковим підходом», задекларованим на початку. Ще одна тема, яка відверто захоплює автора – історія польської громади у Києві. Розлога, хоча в дечому поверхнева мандрівка віртуальним католицьким Подолом є найяскравішим прикладом звернення автора до польської тематики.

Важливою дійовою особою в путівнику є польська громада міста. Не просто так історії об'єктів представлено через історії осіб на всіх етапах розповіді: від часів походу Болеслава Хороброго, через діяльність католицьких біскупів XV–XVIII ст. і до університетських професорів, літераторів і підприємців XIX ст.

Список літератури

1. Ciechowski W. Kijów i jego pamiątki / W. Ciechowski. – Kijów : L. Idzikowski, 1901. – 352 s.
2. Бублик В. Д. Путеводитель по Киеву и его окрестностям с адресным отделом, планами и фототипическими видами / В. Д. Бублик. – К. : Типография С. Кульженко, 1890. – 254 с.
3. Иллюстрированный путеводитель по г. Киеву: путеводитель по городу ; издание С. М. Богуславского – К. : Прогресс, 1903. – 168 с.
4. Хабермас Ю. Модерн – незавершенный проект / Ю. Хабермас // Вопросы философии. – М., 1992. – № 4. – С. 40–52.
5. Eisenstadt S. N. Multiple modernities / S. N. Eisenstadt // Daedalus. – Winter 2000. – P. 1–29.
6. Histories of Tourism. Representation, Identity and Conflict ; ed. by John K. Walton. – Clevedon Buffalo Toronto : Channel View Publications, 2005. – 244 p.
7. McRenolds L. The Prerevolutionary Russian Tourist / L. McRenolds // Tourism: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism / ed. by Anne E. Gorsuch and Diane P. Koenker. – Ithaca and London : Cornell University Press, 2006. – P. 17–42.
8. Parsons N. T. Worth the Detour. A History of the Guidebook / N. T. Parsons. – Thrupp : Sutton Publishing, 2007. – 378 p.

K. Dysa

TRAVEL GUIDE BY WACLAW CIECHOWSKI "KIJÓW I JEGO PAMIĄTKI" AS THE EXEMPLUM OF PRESENTING POLISH MEMORY SITES IN KYIV

Ciechowski's book was the first guidebook to Kyiv written in Polish. In this article I study this guidebook as a source which allows to see such tendencies typical for turn of the century as enthusiasm for modernity and progress in urban development. The guidebook also provides the researcher with a list of Polish places of memory in Kyiv.

Keywords: guidebook, modernity, Kyiv, places of memory.

Матеріал надійшов 17.02.2014